

הסוגיא השישית – צא והבא לך (נב ע"א-נב ע"ב)

כיוצא בו המוליך פירות שביעית וכו';

ולית ליה לר' יהודה הא דתנן: נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם?!

[א] **אמר רב שישא בריה דרב אידי**, ר' יהודה, מילתא אחריתי קאמר: המוליך פירות שביעית ממקום שלא כלו למקום שלא כלו, ושמע שכלו במקומן – חיב לבער.

ר' יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה, דבשעה דאיתניהו הא לא כלו להו.

למימרא דר' יהודה לקולא?

והאמר ר' אלעזר: לחומרא אמרה ר' יהודה!

אלא איפוך: אינו חיב לבער. אמ' ר' יהודה: צא והבא לך אף אתה מדיכא דאייתניהו, הא (לא) כלו להו.

אביי אמ': לעולם כדקתני, והכי קאמר: אם ממקום שלא כלו למקום שכלו, והחזירן למקומן ועדין לא כלו – אינו חיב לבער.
ר' יהודה או': צא והבא לך אף אתה. [מהיכא דאיתניהו והא כלו להו].

[ב] מתקיף לה רב אשי לר' יהודה: גבא דחמרא קלטינהו?!

(1) **אלא אמר רב אשי**, בפלוגתא דהני תנאי דתנן: הכובש שלשה כבשין בחבית אחת – ר' אלעזר אומר: אוכלין על הראשון. ר' יהושע אומר: אף על האחרון. רבן גמליאל או': כל שכלה מינו מן השדה יבער מן החבית. והלכה כדבריו.

(2) **רבינא אמר**, בפלוגתא דהני תנאי דתנאי: אוכלין בתמרים עד שיכלה אחרון שבצוער. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אוכלין על שלבין הכיפין, ואין אוכלין על שלבין השיצין.

מסורת התלמוד

המוליך פירות שביעית וכו' ראו משנה מעשר שני ד א ותוספתא מעשר שני ג א (מהד' ליברמן, עמ' 257).
 [א] והאמ' ר' אלעזר לחומרא וכו' ראו ירושלמי שביעית ז ה, לו ע"ג; ירושלמי סנהדרין ג ו, כא ע"א-כא
 ע"ב; ירושלמי שביעית ב ה, לג ע"ד. [ב] (1) הכובש שלשה כבשים וכו' משנה שביעית ט ה; ספרא בהר ב ג.
 (2) אוכלין בתמרים וכו' תוספתא שביעית ז טו-טז (מהד' ליברמן, עמ' 198).

רש"י

ולית ליה לר' יהודה כו' דמשמע שיכול לומר לו בן מקום שלא כלו לבן מקום שכלו: צא והבא לך אף אתה ממקום שהבאתי, ותמצא שלא כלו שם לחיה, ואכול מאותן שתביא, ואותה שלך שיש לך בבית אסורין, וטעמא משום דגדלו כאן, ובזה המקום כלו, אבל אני הבאתי את שלי ממקום היתר, ואין כאן מחלוקת, ולית ליה לר' יהודה דאסור משום חומרי מקום שהלך לשם, ואפילו אין שם מחלוקת, דהא ממקום שאין עושין למקום שעושין, דטעמא לאו משום מחלוקת הוא, ואסרינן ליה משום חומרי מקום שיצא משם. הכי גרסינן: מילתא אחריתי קאמר או ממקום שלא כלו למקום שלא כלו, ושמע שכלו במקומן חייב לבער, ור' יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה מהיכא דאייתנהו, והא לא כלו, מילתא אחריתי קאמר – אהרון, בדוק כאן אינני מבין את הרש"י וחשוב לי לצורך הפיסוק תנא קמא. ושמע שכלו במקומן חייב לבער ואף על גב דאין כאן חומרי מקום שיצא משם, שבשעה שיצא עדיין לא היו נוהגין בהן חומרא. ר' יהודה אומר צא יכול זה לומר לבני מקומו שיצא משם: איני משנה ממנהגכם, דהא הולכתים למקום שלא כלו, וצא והבא לך משם, ותוכל למצוא הרבה. לחומרא אמרה ר' יהודה הכי הוה גמיר לה ר' אלעזר מרביה, דר' יהודה אמר לחומרא. אלא איפוך תוספתא זו שהוספנו על המשנה, ואימא: או ממקום שלא כלו למקום שלא כלו, ושמע שכלו במקומן אינו חייב לבער, דאין כאן משום חומרי מקום שיצא משם, שכשהוציאם עדיין לא נאסרו, ר' יהודה אומר: יש כאן זילזול מקומו, דאמרי ליה בני מקומו הראשון: צא והבא לך מהיכא דאייתנהו, ממקום שהבאתם, ותמצא שכבר כלו. לעולם כדקתני דלא איירי מתניתין במביא ממקומו למקום השהו לו אלא למקום שאין שוה לו. והכי קאמר מתניתין: המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו, או ממקום שלא כלו למקום שכלו – חייב לבער. החזירן למקומן ועדיין לא כלו – אינו חייב לבער. ור' יהודה מהמיר, דאמרינן ליה: צא והבא לך אף אתה מהיכא דאייתנהו השתא, והא כלו להו. גבא דחמרא קלטינהו גבו של חמור, שהכניסן לתוך אותו מקום, החמור קלטן בחומרי אותו מקום שלא יוכל להחזירן עוד, הא לא גדלו שם, ואינו אוכלן שם. הכובש שלשה כבשים שלשה מיני ירק בחבית אחת של חומץ או של ציר כדי להתקיים. אוכלין משלשתן. על הראשון על סמך הראשון הממהר להיות כלה לחיה מן השדה, דמשעה שיכלה אחד מהן מן השדה שלשתן אסורין, דכבשייהו משויי להו כחד. אף על האחרון על סמך מין הכלה אחרון, ואוכל משלשתן, ואף על פי שמין השנים כלה לחיה כבר. ותנא דמתניתין ור' יהודה, בהא פליגי: דתנא קמא סבר לה כר' יהושע דמיקל, והכי מישתמעא למילתיה: ממקום שלא כלו למקום שכלו כולן – חייב לבער; אבל כלו מקצתן – אוכל אף ממין הכלה, כר' יהושע דאוכלין אף על האחרון. ר' יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה מאותו המין מן השדה, והרי לא תמצא בשדה ואסור, כרבן גמליאל. אוכלין בתמרים בכל ארץ יהודה עד שיכלה דקל האחרון שבצוער, שהיא עיר התמרים, ותנן לקמן: שלש ארצות לביעור, שאין בני יהודה אוכלין משכלו בכל ארץ יהודה ואף על פי שלא כלו בגליל, אבל אוכלין הן ביהודה, ואפילו במקום שכלה, עד שיכלה מקום אחרון שבכל ארץ יהודה, לפי שחיה, כשאינה מוצאת כאן הולכת למקום אחר והיא מתפרנסת שם, ורחמנא תלה בה, כדלקמן, נב ע"ב. אוכלין על של בין הכיפין דרך דקלים להיות בעיקרן קוצים סביב, והיינו שיצים, ומן הדקל עצמן הן, ולמעלה עלין שלו עשוין כסדרן כמין כפות תמרים, וכשהרוח מנשב התמרים נופלין ונשארין באותן כיפין ולמטה בשיצין, וקאמר רבן שמעון דכל זמן שמצויין בכיפין אוכלין מאותן שבבית, אבל אין אוכלין מן הבית על סמך אותן שבשיצין, לפי שאין החיה יכולה ליטלן מפני הקוצים, ומתניתין הכי קאמר תנא קמא: כלה לגמרי, אף מבין השיצים – חייב לבער; אבל כלו מן הכיפין ועדיין יש בשיצין – אינו חייב לבער. ר' יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה ממקום הראוי ליטלן, ולא תמצא, ולחומרא אמרה ר' יהודה.

תקציר הסוגיא

כידוע, אסור לזרוע בשנת שמיטה, אולם מותר מן התורה לאכול גידולים הגדלים מאליהם. כלה זן מסוים של פרות לחיות השדה – יש לבערו מן הבית. מושג זה של 'ביעור שביעית' מגן מפני אגירת פרות שביעית ומאפשר חלוקה שוויונית. משנה פסחים ד ב עוסקת במביא פרות שביעית ממקום שבו הם כלו מן השדה למקום שבו עדיין לא כלו, ולהפך. לפי ההבנה הראשונה של שתי הדעות במשנתנו, החכמים מחילים על המקרה את עקרון החומרא, ומחייבים לבער את הפרות בכל מקום. רבי יהודה, לעומת זאת, מקל, בטענה שמי שיש לו פרות ממקום שבו הם לא כלו במקום שבו הם כלו, יכול להגיד לחברו "צא והבא לך אף אתה". אולם לרבי אלעזר היתה מסורת שלפיה רבי יהודה החמיר במחלוקת זו, ולכן הציע להחליף את השיטות. במתכונת הנוכחית, הדיון בסוגייתנו נסב על רבי יהודה ועל עקרון החומרא, אולם הוא משנה כיוון לאור דברי רבי אלעזר. מכיוון שלפי ההבנה הראשונה רבי יהודה חולק על עקרון החומרא, טוען רב שישא בריה דרב אידי שרבי יהודה עוסק במקרה שלישי שנידון במשנה, ושלפיו מדובר במביא פרות ממקום שבו הם לא כלו למקום שבו הם לא כלו, ובמהלך ההבאה שומע שהם כלו במקום הראשון. לאור דברי רבי אלעזר שלפיהם רבי יהודה הוא המחמיר כאן, מוחלפות השיטות גם בדברי רב שישא. אביי טוען שמשנתנו עוסקת באדם המביא פרות ממקום שבו הם לא כלו למקום שבו הם לא כלו ועובר דרך מקום שבו הם כלו. בשני מקרים אלו טוענים החכמים שאין צריך לבער את הפרות בעוד שרבי יהודה מחמיר ומחייב לבערם אם הם כלו באחד המקומות. בחלקה האחרון של הסוגיא [ב] מדמים רב אשי ורבינא את מחלוקת החכמים ורבי יהודה למחלוקת תנאים אחרות בעניין ביעור שביעית.

מניתוחנו עולה שמסורתו של רבי אלעזר שלפיה רבי יהודה הוא המחמיר הועברה לסוגייתנו בשלב מאוחר, לאחר גיבוש העמדות האמוראיות על אתר. קודם שיבוץ עמדתו של רבי אלעזר התחלקה הסוגיא לשני דיונים נפרדים: בראשון דנו רב שישא בריה דרב אידי ואביי בשאלה יסודית בנוגע למקרה הראשון במשנה: "המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו". כיצד ניתן להוליך פרות ממקום שכלו? הלא יש לבערם מיד! רב שישא בריה דרב אידי טען שבשעת הליכת האדם מהמקום הראשון טרם כלו הפרות בשדה, והוא למד על כלותם רק עם הגיעו למקום השני. אביי טען שמדובר במי שהביא פרות ממקום שבו הם לא כלו למקום שבו הם לא כלו ורק בתחנת המעבר בין שני המקומות הפרות כלו, ולכן לא חלה עליו חובת הביעור. בחלקה השני של הסוגיא המקורית דנו רב אשי ורבינא במחלוקת רבי יהודה וחכמים שבמשנה, והציגו מקבילות לעמדת רבי יהודה.

פירוש

התלמוד פונה כעת לדיון בחלקה השני של משנתנו: "כיוצא בו המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו או ממקום שלא כלו למקום שכלו – חייב לבער. ר' יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה".¹ בעקבות מחלוקת זו שבמשנה מוצעת לפנינו מכאן ועד סוף דף נג ע"א סדרה של משניות, ברייתות ומימרות הדנות בהלכות שביעית. הנושא העומד לדיון הוא הלכות ביעור פירות שביעית. נושא זה נידון במשנה שביעית פרק ט, ממשנה ב ("שלוש ארצות לביעור") ואילך, ובפרק המקביל בתוספתא שביעית פרק ז, מהלכה י ("שלוש ארצות לביעור")² ואילך. הבסיס להלכות אלו הוא שני פסוקים מ'ויקרא': "ולבמהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול" (כה ז) ו"מן השדה תאכלו את תבואתה" (כה יב) ומדרש ההלכה עליהם. מפסוקים אלו למדו החכמים³ שכל זמן שהפירות עומדים בשדה לרשות החיות יש לאדם רשות לאכול פירות אלו בביתו, אבל ברגע שהפירות אינם מצויים עוד בשדה, מצווה לבערם מן הבית. משנתנו

1 על פי כ"י קויפמן.

2 מהדר' ליברמן, עמ' 196.

3 ראו להלן, סוגיא ז, 'שלוש ארצות', נב ע"ב-נג ע"א, עמ' 201. לערך לאחר עימוד סופי

עוסקת במי שמוליך פירות שביעית ממקום שבו כלו הפירות ואין הם מצויים עוד בשדה למקום שבו טרם כלו, ולהפך.

דברי ר' יהודה במשנתנו: "צא והבא לך אף אתה"

קודם שנדון בסוגיא נתייחס למשנה עצמה. דברי ר' יהודה במשנתנו, תמוהים. הביטוי 'צא והבא לך אף אתה' אינו מונח הלכתי ואינו מתיישב במשנתנו הנושאת אופי של מחלוקת תנאית. ברור שביטוי זה לקוח מן החיים ומשמש כציטוט של דו-שיח אמתי או ספרותי. הוכחה לכך היא השימוש בצירוף 'צא ו...' בהקשר של דו-שיח במקורות תנאיים. במשנה ובתוספתא מופיע תמיד צירוף המילים 'צא ו...' בהקשר של דו-שיח, בדרך כלל במסגרת הטלת שליחות.⁴ לכן תמוה שביטוי זה מיוחס לר' יהודה בלא לציין את המסגרת שבה נאמר. היינו מצפים לסגנון אחר, כגון: "אמר ר' יהודה לחכמים: המוליך ממקום שלא כלו למקום שכלו אינו חייב לבער שהרי הוא יכול לומר לו: צא והבא לך אף אתה". חיסרון זה של מסגרת הדיון מקשה עלינו לפרש את דבריו, שהרי קיים ספק אם הוא מתייחס למוליך ממקום שכלו למקום שלא כלו או ממקום שלא כלו למקום שכלו או שמא לשניהם. זאת ועוד, ר' יהודה אינו מסביר מי אומר משפט זה למי. לא ניתן לפרש שר' יהודה אומר משפט זה ישירות לחכמים, שהרי במקרה מעין זה צריך היה להיאמר: "צאו" וכו'. משפט זה נראה תלוש מהקשרו המקורי. אצל גרסנים ואצל לומדים מאוחרים ישנה נטייה למלא במקרה כזה את החסר ולספק הקשר. לכן גורסים בדפוסים של המשנה: "ר' יהודה אומר, אומרים לו: צא והבא לך אף אתה".⁵ אמנם תוספת זו אינה עונה על כל הצרכים של המסגרת החסרה, אולם על פי גירסא זו מוסבר לכל הפחות שמילים אלו הן חלק מביטוי חי הנאמר לאדם מסוים (העובר כפי הנראה על מנהג המקום).⁶ אולם כפי שנראה בהמשך, גירסא זו אינה אלא ניסיון לפתור בעיות הן של המשנה הן של הסוגיא בבבלי ואיננה הגירסא המקורית של המשנה. מכל מקום, עלינו להסביר כיצד הגיע למשנתנו ביטוי מעין זה, שאינו זוכה להסבר על ידי התנא.

טיב הביטוי המיוחס לר' יהודה מראה שהמקור המובא במשנה היה ארוך יותר, ועבר קיצור ועיבוד. למשנתנו מקבילה בברייתא המובאת בירושלמי על אתר (ד, ב, ל ע"ד). במבט ראשון נדמה שאין זו ברייתא אלא חומר תלמודי, וכך סוברים מפרשי הירושלמי. אולם לאחר עיון מדוקדק נראה שמדובר במקור תנאי. בירושלמי ישנן ברייתות המובאות בלא הקדמה של 'תני' או 'תנא' או כל לשון הקדמה אחר,⁷ במיוחד בצמוד לפיסקה מן המשנה.⁸ בפתיחת הדיון על משנתנו בירושלמי שנו:

הל' (ג) [ב]: כלו מטיבירה ולא כלו מציפורין אמ' לו: (מפ) מציפורין הבאתים. אם אין את מאמינני, צא והבא לך אף אתה.

נראה לי שדברי ר' יהודה המקוריים נשתמרו כאן בהקשרם המקורי. אמנם אין הם מיוחסים לו, אולם נראה שדבר זה הוא משום שהם צמודים למשנה ואין כל צורך לחזור על הייחוס. אם כך, רואים שבמקורם הועלו דברי ר' יהודה במסגרת דו-שיח ספרותי ולא כהלכה מופשטת. על פי ברייתא זו ועל פי המשנה ניתן לשחזר את המקור כך:

4 לדוגמא: תוספתא פאה (ג ח, עמ' 53): "מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו ואמ' לבנו: צא והקריב עלי פר לעולה ופר לשלמים" וכו'; תוספתא קידושין (ד ב, עמ' 289): "האומר לשלוחו: צא וקדש לי אשה פלנית ממקום פלני" וכו'; משנה תרומות (ד ד): "האומר לשלוחו: צא ותרים" — תורם כדעתו שלבעל הבית"; פסחים ז ב: "מעשה ברבן גמליאל שאמר לטבי עבדו: צא וצלה לנו את הפסח על האסכלא".

5 זהו נוסח הרפטיים, וראו להלן בפרוטרוט.

6 ראו להלן.

7 אין צורך להאריך בתופעה זו שהרי היא ידועה. טלו דוגמה המוזמנת בירושלמי בקרב מקום (ד א, ל ע"ד): "יושבין על ספסלו של גוי בשבת" וכו'. כאמור בדיוננו בברייתא זו בסוגיא ג, 'מנהג' נ ע"ב — נא ע"ב (לעיל עמ' 289), יש מקבילה לברייתא בתוספתא מועד קטן (ב יד, עמ' 372). וראו י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 798, ד"ה ומעין, וראו מ' בנוביץ, "עדי ממונות", עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד פרופסור חיים זלמן דימיטרובסקי, עמ' 31, הערה 13.

8 ראו למשל דוגמא הקשורה לסוגיא זו להלן. בירושלמי שביעית ט ב, לח ע"ד גרסינן: "ולבמתן ולחיה אשר בארץ כול' — כל זמן שחיה אוכלת מן השדה ההבהמה אוכלת מן הבית" וכו'. מדובר בברייתא אשר לה מקבילה בספרא בהר א ח (מהד' ווייס, קו ע"ג).

המוליך פירות שביעית ממקום שלא כלו למקום שכלו – חייב לבער.⁹

ר' יהודה אומר: אינו חייב לבער. כלו מטיבירה ולא כלו מציפורין – אמ' לו: מציפורין הבאתים! אם אין את מאמינני, צא והבא לך אף אתה.

ר' יהודה מתייחס למקרה השני שבדברי החכמים: "ממקום שלא כלו למקום שכלו". הוא חולק על תנא קמא ומנסח את התנגדותו בדוגמא מן המציאות, וברור מן המקרה שהוא מקל. לדעתו, מי שהוציא פירות ממקום המותר (שלא כלו) והביאם למקום איסור (שכלו) יכול לטעון שהוא רשאי להמשיך לאכול, שהרי הביאם ממקום היתר. להגנתו הוא יכול לומר למי שיבוא להתלונן: "אם אין את מאמינני, צא והבא לך אף אתה". בברייתא לא עמדו המילים "צא והבא לך אף אתה" לבדן אלא כחלק ממשפט שלם: "מציפורין הבאתים! אם אין את מאמינני, צא והבא לך אף אתה". עורך המשנה, כמו במקרים רבים, קיצר ועיבד את המקור¹⁰ וציטט רק את המשפט המסכם: "צא והבא לך אף אתה". הוא חשב שכך ניתן להבין בקלות שר' יהודה מתכוון להקל, ולדעתו ברור היה שמשפט זה הוא שיקבע למי מותר להמשיך לאכול פירות שכלו. זאת ועוד, הרי לפי ההקשר המקורי ברורה לחלוטין כוונת הדובר: "אם אין את מאמינני" – כלומר אני אומר אמת ואתה אינך מאמין; לך היווכח בעצמך.

תיאור הסוגיא

הסוגיא כפי שהיא לפנינו פותחת בקושיא על ר' יהודה במשנה: "ולית ליה לר' יהודה הא דתנן נותנין עליו חומרי מקום? וכו'".¹¹ כפי שראינו, דברי ר' יהודה אינם ברורים כל צורךם, ופירושים תלוי לחלוטין בהקשר. המקשה מניח בצדק שר' יהודה מתכוון להקל, שהרי תנא קמא קובע "חייב לבער", וכיצד ניתן להחמיר יותר מזה? לכן המקשה טוען, בדומה למה שפירשנו לעיל על פי הציטוט המורחב בירושלמי, שר' יהודה מתכוון לומר שהמוליך פירות שביעית ממקום שלא כלו למקום שכלו אינו חייב לבער,¹² שהרי ניתן לומר שפירות אלו זמינים במקום אחר וכל מי שיילך לשם יוכל לקחת. אולם לפי זה יש סתירה בין דברי ר' יהודה לבין הכלל במשנה הקודמת: "נותנין עליו חומרי מקום" וכו'. לכן מעמיד רב שישא בריה דרב אידי את דברי ר' יהודה בהקשר אחר, שלפיו חלקה הראשון של המשנה מוסכם על הכל, והמחלוקת היא בעניין אחר שאינו מוזכר במשנה כלל: מעין "חסורי מחסרא והכי קתני".¹³ לדעת רב שישא בריה דרב אידי אין מדובר במוליך ממקום שלא כלו למקום שכלו אלא במוליך ממקום שלא כלו למקום שכלו כשהמוליך שומע שכלו במקומו. על פי פירוש זה ר' יהודה בא להקל ואף על פי כן אין דבריו בגדר סתירה לכלל "נותנין עליו חומרי מקום", שהרי כאשר יצא היו פירות אלו מותרים ואין כאן בעיה לא של חומרי מקום שממנו יצא ולא של חומרי מקום שאליו הגיע. אבל לפי פירוש זה קשה לפרש את כוונת הביטוי "צא והבא לך אף אתה". הרי אם השמועה נכונה, כיצד יביא משם עכשיו?¹⁴

9 נראה לי שבמקור הדברים לא הופיעו המילים "ממקום שכלו למקום שלא כלו", ועל כך – להלן.

10 על תופעה זו של קיצור ועיבוד ראו מה שכתב ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא, עמ' 73-74.

11 נראה שקושיא זו נוספה בשלב מאוחר. ראו להלן.

12 אין זה הגיוני לומר שר' יהודה מתכוון לחלוק על קביעתו של תנא קמא בכל הנוגע למי שמוליך ממקום שכלו למקום שלא כלו, שהרי במקרה זה אין הוא זקוק לטיעון שכן כולם אוכלים שם. ואם נלך אחר המונח "צא והבא לך אף אתה" הרי שאין הוא יכול להביא ממקומו שהרי כלו שם!

13 הוא עושה כך כפי שמדגיש רש"י באמצעות תוספת למשנה (ראו דבריו בד"ה אלא איפוך), ודווקא על ידי שינוי של דברי תנא קמא.

14 רש"י מנסה להתמודד עם קושיא זו, וכותב (בד"ה ר' יהודה אומר צא): "יכול זה לומר לבני מקומו שיצא משם: איני משנה ממנהגכם דהא הולכתים למקום שלא כלו וצא והבא לך משם ותוכל למצוא הרבה". רש"י מפרש שהמוליך מדבר עם אנשי מקומו, כלומר המקום שממנו יצא והמקום שבו כעת הפירות אסורים, ואומר להם ללכת לקחת מן המקום שאליו הלך. פירוש זה קשה, שהרי אם כך מדובר במקרה הדומה לזה של אביי, אלא שכאן הוא הלך למקום של היתר וחזר למקום שבו הפירות אסורים. וצריך לפרש לפי רש"י שהוא מדבר עם אנשי מקומו דווקא במקום השני, שבו לא כלו, ואומר להם: "אף אתם יכולים לאכול פה שהרי לא כלו". ואולי הגירסא בקטע הגניזה 84 (עמ' 178) מושפעת מפירוש זה, שהרי במקום "צא והבא לך" וכו' כתוב שם: "תא והביא" וכו'. כלומר הוא מדבר עם אנשי מקומו ומזמין אותם למקום שלא כלו: בואו לכאן ותוכלו למצוא הרבה.

לאחר האוקימתא של רב שישא בריה דרב אידי מציג הבבלי מסורת חלופית. לפי מסורת זו ר' יהודה מחמיר במשנה: "והאמ' ר' אלעזר: לחומרא אמרה ר' יהודה". מסורת זו נראית מנוגדת לחלוטין לפשט המשנה.¹⁵ לכן ברור שאין דרך לפרש את המשנה אלא באמצעות הגהה נוספת (של התוספת של רב שישא בריה דרב אידי!). לפי מסורת זו יש להפוך את התוספת של רב שישא בריה דרב אידי: לדעתו, תנא קמא אמר על אותו מקרה: "אינו חייב לבער", ועל זה אמר ר' יהודה: "צא והבא לך אף אתה". ר' יהודה אפוא מחמיר, שהרי כעת ניתן לפרש שאנשי המקום שאליהם הלך (ולא אנשי מקומו) אומרים לו בנימה צינית: "צא והבא לך אף אתה ממקומך, וברור שאין שם, שהרי כלו, ולכן חייב גם אתה לבער".¹⁶

לאחר האיפוך נמשך דיון האמוראים על בסיס אותו איפוך. הם מנסים לספק הקשר אחר לדברי ר' יהודה באמצעות שינוי דברי תנא קמא. אביי מציע הגהה אחרת למשנה: לדעתו מדובר במוליק "ממקום שלא כלו למקום שכלו והחזירן למקומן ועדין לא כלו". על מקרה זה אמר תנא קמא: "אינו חייב לבער", ור' יהודה מחמיר ואומר: "צא והבא לך אף אתה מניין שבאת עכשיו והרי כלו שם". גם רב אשי ורבינא ממשיכים, לדעת מפרשי הסוגיא, באותו קו פרשנות.¹⁷ רב אשי אינו מקבל את שיטת אביי, שהרי לשיטתו אין המביא רשאי לאכול פירות שבאו ממקום שלא כלו ועדיין לא כלו רק משום שעבר בינתיים במקום שכלו! לכן, לפי המפרשים מציעים רב אשי ורבינא תוספות אחרות למשנה כדי לספק לדברי ר' יהודה הקשר הולם.

הסוגיא מתחלקת לשניים. החלק הראשון כולל שלוש מימרות:

1. מימרת רב שישא בריה דרב אידי;
2. מימרת ר' אלעזר ("לחומרא אמרה"), הגורמת היפוך לדברי רב שישא בריה דרב אידי;
3. מימרת אביי.

חלק זה עוסק בשאלת ההקשר שבו נאמרו דברי ר' יהודה במשנה. החלק השני ממשיך לפי מפרשי הסוגיא באותו קו ונקשר לחלק הראשון באמצעות התקפת רב אשי על דעת אביי. אולם נראה שההמשך הוא באמת חלק נפרד, שהרי סגנונו שונה מסגנון החלק הראשון. רב אשי ורבינא אינם מציעים באופן מפורש תוספת למשנה אלא מצביעים על מקור אחר הדומה לה: "בפלוגתא דהני תנאי". גם מהשוואה למקבילה בירושלמי עולה שמדובר בעניין אחר. לצורך דיונו בסוגיא נפריד בין שני החלקים.

החלק הראשון: ר' יהודה לחומרא אמרה

הקושי העיקרי בחלקה הראשון של הסוגיא נעוץ בשיטתו התמוהה של ר' אלעזר: "לחומרא אמרה ר' יהודה". אין כל יסוד במשנתנו לקבוע שר' יהודה מחמיר. א' ווייס עסק בקושי זה בסוגייתנו.¹⁸ הוא הקדים וכתב: "כל לשון המשנה קורא תגר על דברי ר"א, כי הסגנון: צא והבא לך אף אתה, אינו סובל ביאור אחר אלא לקולא".¹⁹ לכן מציע ווייס שהמקור לדברי ר' אלעזר בסוגייתנו הוא בסוגיא אחרת: ירושלמי סנהדרין ג ו, כא ע"א-ע"ב.²⁰ סוגיא זו מוסבת על המשנה בסנהדרין ג ג הדנה בפסולי עדות ואשר בה מובאים דברי ר' יהודה. כך שנינו שם:

ואילו הן הפסולין: המשחק בקוביא, המלווה בריבית ומפריחי יונים וסוחרים שביעית. אמ' ר' שמעון: מתחילה לא היו קוראין אותן אלא: אוספי שביעית. משרבו האנשים, חזרו לקרותן:

15 נראה שזו גם הסיבה לכך שרשי תולה פירוש זה לא בהגיגון אלא בקבלה, שהרי הוא כותב (ד"ה לחומרא אמרה): "הכי הוא גמיר לה ר"א מרביה דרבי יהודה אמר לחומרא".

16 וצריך לפרש לפי זה את דברי ר' יהודה כך: "אומרים (אנשי המקום): צא הבא לך אף אתה".

17 ראו רש"י, רבינו חננאל ועוד.

18 הדברים יצאו לאור בפעם הראשונה בספר היובל לכבוד ד"ר מרדכי זאב ברודא, "הערות לבבלי וירושלמי", עמ' 125-135, ונדפסו מחדש מטעם המכון לחכמת ישראל בוורשה בשנת תרצ"א ופעם נוספת בהערות לסוגיות הש"ס הבבלי והירושלמי, אוסף מאמרים, אוניברסיטת בר אילן, עמ' 208-218.

19 עמ' 127. ווייס מציע שגם הירושלמי הבין שר' יהודה בא להקל. ראו דבריו בהערה 14 שם.

20 קיימת מקבילה לחלק גדול מן הסוגיא בירושלמי שביעית ז ה, לו ע"ג, מהד' פליקס, כרך ב, עמ' 138-139.

סוחר שביעית. אמר ר' יהודה: אמת? בזמן שאין לו אומנות אלא היא, אבל אם יש לו אומנות שלא היא – הרי זה כשר.

כמו במשנתנו, ר' יהודה מקל. לדעתו, אם העד הפוטנציאלי עוסק באומנות אחרת שאינה סחורה בפירות שביעית, אפילו אם הוא גם סוחר בפירות שביעית, הוא כשר לעדות.²¹ הסוגיא בירושלמי דנה בשיטת ר' יהודה, ומובאות בה שתי ברייתות המציגות חומר המקביל לדברי ר' יהודה במשנה.²² וזה לשון הירושלמי שם:

היך עבידא?

יושב ובטל כל שני שבוע. כיון שבאת שביעית, התחיל פושט את ידיו ונושא ונותן בפירות שביעית. אם יש עמו מלאכה אחרת – כשר; ואם לאו – פסול. אבל אם היה עוסק במלאכתו כל שני שבוע, כיון שבאת שביעית התחיל מפשט את ידיו ונושא ונותן בפירות שביעית, אע"פ שאין עמו מלאכה אחרת – כשר.²³

ר' בא בר זבדא ר' אבהו בשם ר' לעזר: הל' כר' יודה דמתניתין.

איקלס ר' בא בר זבדא דמר שמועה משום דזעיר מיניה.

תני ר' חיייה לחומרא. היך עבידא?²⁴

יושב ועוסק במלאכתו כל שני שבוע, כיון שבאת שביעית התחיל מפשט ידיו ונושא ונותן בפירות שביעית, אע"פ שיש עמו מלאכה אחרת – פסול.²⁵

לא בדא. ר' בא בר זבדא ר' אבהו בשם ר' לעזר: הל' כר' יהודה דמתניתין.

בסוגיא בירושלמי מובאות שתי גירסאות של ברייתא המקבילה לדברי ר' יהודה במשנה. הראשונה מציגה שיטה מקלה מזו שבמשנה ואילו השנייה מציגה שיטה מחמירה יותר. לפי הגירסא הראשונה של הברייתא ר' יהודה סבור שמי שעוסק במלאכה באופן קבוע במשך שש השנים, ובשביעית הוא מתפנה מכל עיסוקיו על מנת לסחור בפירות שביעית – כשר לעדות. לפי ברייתא זו ר' יהודה מקל, שכן אפילו אם האדם אינו עוסק במלאכה אחרת בשנת השמיטה אין הוא פסול לעדות. אולם מיד מוצגת גירסא חלופית: "תני ר' חיייה: לחומרא". לפי נוסח זה של הברייתא ר' יהודה מחמיר: "יושב ועוסק במלאכתו כל שני שבוע. כיון שבאת שביעית, התחיל מפשט ידיו ונושא ונותן בפירות שביעית, אע"פ שיש עמו מלאכה אחרת – פסול".²⁶ אפילו אם העד עוסק במלאכה במשך שש השנים, ובשביעית, אפילו אם הוא עוסק במלאכה אחרת – הוא פסול לעדות. ברור שברייתא זו חולקת על דברי ר' יהודה במשנה אשר לפיהם אם הוא עוסק במלאכה אחרת הוא כשר. לאחר כל אחת משתי הגירסאות מובאת מימרא בשם ר' לעזר המכריעה בין דברי ר' יהודה במשנה לדברי ר' יהודה בברייתא. לפי ר' לעזר ההלכה היא כר' יודה דמתניתין.²⁷

21 הרושם הוא שר' יהודה קובע כך ללא כל קשר לעיסוקו של אותו אדם קודם השביעית, כך שניתן לקבוע שאם הוא היה בטל במשך שש שנים ובשביעית סחר בפירות שביעית, אם עסק במלאכה אחרת באותה שנת שביעית בנוסף על המסחר בפירות שביעית, הוא כשר לעדות.

22 ברור שהיאור מקיף של דעת ר' יהודה מחייב דיון בתוספתא (סנהדרין ה ג, מהד' צוקרמנדל, עמ' 423), אולם אנו נתייחס לדברי ר' יהודה בצורתם הנוכחית בסוגיית הירושלמי.

23 לפי ברייתא זו, אם עבד בשנים שקודם השמיטה, ובשמיטה רק סחר בפירות שביעית, הוא כשר לעדות. ה'פני משה' מסביר קולא זו כך: "הואיל שאינו עוסק כל ימיו במלאכת עבירה, דבשאר שני שבוע עוסק במלאכתו הוא".

24 נראה שהכוונה היא להביא נוסח חלופי רק לסיפא (עסוק). שהרי מוסכם שאם הוא בטל בשאר השנים הוא כשר בשביעית רק אם הוא עוסק גם במלאכה אחרת. נראה שגרסנים ולומדים לא הבחינו בעובדה זו וניסו להוסיף רישא, מה שהביא לגירסאות שונות ומשונות בסוגיא המקבילה בירושלמי שביעית (ז ה, לו ע"ג).

25 לפי זה, אם הוא עסק במלאכה בשנים שקודם שנת השמיטה, ואפילו הוא עוסק במלאכה נוספת בשביעית, הוא פסול לעדות. ניתן להניח שהסיבה לכך היא שאם הוא עוסק במלאכה במשך שש השנים האחרות, יש לו יכולת לפרנס את עצמו ביושר, ואין מקום למחול לו על מלאכת העברה אפילו אם היא אינה במשרה מלאה. הרי לפנינו טענה הפוכה מן הגירסא המקלה של הברייתא הרואה במלאכה שבשאר השנים מקום להקל. מפרשי הירושלמי התקשו מאוד לפרש חלק זה של הסוגיא והגיהו את הטקסט. ראו סיכומו של פליקס בסוגיא המקבילה בירושלמי שביעית (ז ה, לו ע"ג), כרך ב, עמ' 137-139. נראה לי שמקור הסוגיא בסנהדרין, ולפי פירושי אין כל צורך להגיה את הטקסט.

26 נראה לי שזוהו הנוסח המקורי של הסוגיא, וראו ההערות הקדמות.

27 לפי המהלך הראשון ר' לעזר פוסק לחומרא, שהרי המשנה אינה מבחינה בין מי שיש לו מלאכה בשאר שני השבוע למי שאין לו. לפי המהלך השני ר' לעזר פוסק לקולא, שהרי המשנה קובעת שאם יש לו מלאכה אחרת הוא כשר, וכנראה שכן הוא אפילו אם עבד בשאר שני השבוע.

ווייס מצטט בקיצור את הסוגיא שם וקובע בלי הסבר מפורט:

לכן לולא מסתפינא הייתי אומר שמקור דברי ר"א לפנינו בפסחים הם הברייתא בירוש' סנהדרין. ודברי ר"א נאמרו מעיקרא על המשנה בסנהדרין והשומע שמע "ר"י לחומרא" על דברי ר"י במשנה בעניני שביעית שאיננה במסכת שביעית אלא במסכת המדברת מענינים אחרים לגמרי וטעה, ונתחלפה לו משנת פסחים במשנת סנהדרין שתייהן משניות במסכתות המוקדשות לענינים אחרים לגמרי ונוגעים רק דרך אגב דיני שביעית.²⁸

לדעת ווייס קצה החוט המקשר בין סוגייתנו לסוגיא ההיא הוא שבשתייהן מדובר במשנה העוסקת בנושא אחר (מלאכה בערבי פסחים במקרה שלנו ופסולי עדות בסנהדרין) ודרך אגב מתפתח בה דיון בהלכות שביעית. זאת ועוד: בשתייהן יש התלבטות אם ר' יהודה לחומרא התכוון או לקולא. ההבדל המהותי לדעת ווייס בין שתי הסוגיות הוא שבסנהדרין באמת אפשר לפרש לשני הכיוונים: "ודברי ר"י במשנה זו אפשר באמת לבאר לקולא וגם לחומרא", ובפסחים לא קיימת אפשרות אמיתית לכך שר' יהודה התכוון להחמיר. לדעת ווייס, המסורת שם: "תני ר' חייה לחומרא", היא היא אותה מסורת שנכנסה לסוגייתנו בטעות. כדי לטעון כך זקוק ווייס להגיה את הנוסח שם וקובע שהגירסא המקורית היתה: "תני ר' חייה: [רבי יהודה] לחומרא". הגהה זו מבוססת על גירסת הסוגיא המקבילה בירושלמי שביעית, הגורסת: "תני ר' יהודה לחומרא".²⁹ לדעת ווייס, מוסרי הסוגיא שלנו טעו וחשבו לתומם שדברי ר' חייה, שר' יהודה לחומרא אמרה, שייכים למשנתנו. ווייס משער שטעות זו השתרשה כבר בארץ ישראל ודרכה הגיעה לסוגיא בבבלי.

אין ספק בכך ששיטתו של ווייס מושכת. היא פותרת בעיות חמורות בסוגייתנו ובד בבד מביאה לנו תסריט להשתלשלות הדברים. הדרך אשר בה מובאים דברי ר' אלעזר בסוגייתנו מראה בעליל שמדובר במסורת חיצונית שאינה קשורה ביסודה לסוגייתנו. אך למרות כוח המשיכה של שיטת ווייס, יש בה כמה בעיות כשלעצמה. הקושי העיקרי טמון בכך שאין דמיון מובהק בין שתי הסוגיות, לא מצד המבנה ולא מצד התוכן. מבנה הסוגיא בירושלמי סנהדרין אינו דומה למבנה הסוגיא שלנו, שהרי היא עוסקת בפרשנות לדברי ר' יהודה בברייתות ולא בפרשנות לדברי ר' יהודה במשנה. בירושלמי סנהדרין פרשנות זו היא נתון קבוע בסוגיא. הסוגיא עוסקת בשתי גירסאות חיצוניות לדברי ר' יהודה, שעליהם חלוקים במשנה. לפי המסורת הראשונה ר' יהודה של הברייתא מקל יותר מר' יהודה של המשנה, ולפי המסורת השנייה (של ר' חייה) ר' יהודה של הברייתא מחמיר יותר מר' יהודה של המשנה. העובדה שהירושלמי מביא אותה מימרא של ר' אלעזר לאחר שני המקרים, המכריעה בין שתי המסורות: "בשם ר' לעזר: הל' כר' יודה דמתניתין", מראה שאין חולקים על דעתו של ר' יהודה כפי שהיא מוצגת במשנה. עוד קושי טמון בכך שהמשפט "ר' יהודה לחומרא" לא נאמר שם כלל. ווייס מנסה אמנם לשחזר מסורת כזו, אולם אפילו נטען שהיא מקורית, היא עדיין אינה מוסבת על המשנה אלא על הברייתא. כיצד ניתן לומר שנתחלפו מסורות אלו הרחוקות כל כך זו מזו? ווייס גם אינו מסביר מה מקומו של ר' אלעזר בהשתלשלות הדברים. ר' אלעזר הוא הקובע שם שהלכה כר' יהודה דמתניתין, אולם הוא אינו מתייחס כלל לשאלת כוונתו של ר' יהודה במשנה, אם הוא מחמיר או מקל, כמו בסוגייתנו. כיצד יוחסה בסופו של דבר שיטה זו (בסוגייתנו) לר' אלעזר? ווייס עובר על שאלה זו בשתיקה.

עקב בעיות אלו בשיטת ווייס נראה לי להצביע על מקור אחר לדברי ר' אלעזר, הקרוב יותר לענייננו והמסביר בצורה פשוטה יותר את העברת דבריו לסוגייתנו. במשנה שביעית ב ה שנינו:

סכים את הפגים ומנקבין אותן עד ראש השנה.

פגי ערב שביעית שניכנסו לשביעית ושלשביעית שיצאו למוצאי שביעית – לא סכים ולא מנקבין [אותן].

28 שם, עמ' 128.

29 זהו הנוסח בכ"י ליידין. אבל בכ"י וטיקן: "תנא ר' חייה לחומרה", כמו בסנהדרין. ונראה שהגירסא המקורית היא: "תני ר' חייה לחומרא", ובאמת כוונתו לדברי ר' יהודה בברייתא.

ר' יהודה או': מקום שנהגו לסוך אינן סכים מפני שהיא עבודה; מקום שנהגו שלא לסוך – סכים.³⁰

משנה זו דנה בסיכה ובניקוב תאנים – עבודות המזרזות את תהליך הבשלתן.³¹ לפי תנא קמא, תאנים של ערב שביעית שנכנסו לשביעית ותאנים של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסור לסוך ולנקב, שהרי סיכה וניקוב עבודות הם, ואסורים בשביעית ובמוצאי שביעית. לפי הנוסח שלפנינו במשנה ר' יהודה חולק וקובע שהאיסור לסוך בשביעית או במוצאי שביעית הוא רק במקום שבו נוהגים לסוך, אבל במקום שבו לא נוהגים לסוך מותר, שכן במקום כזה הסיכה והניקוב אינם נחשבים לעבודה. כמו במשנתנו, פרשנות דברי ר' יהודה במשנה תלויה בנוסח דברי תנא קמא במשנה. עובדה זו באה היטב לידי ביטוי בסוגיא בירושלמי שם (שביעית ב ה, לג ע"ד):

אנן תנינן: סכין את הפגין.
תניי דבי ר': ואלו הן – פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית.
ר' לעזר כמתניתן.
ר' יוחנן כהדה דתניי דבית ר'.
על דעתיה דר' (יוחנן) [לעזר] לא בא ר' יהודה אלא להקל.
על דעתיה דר' יוחנן לא בא ר' יודה אלא להחמיר.

סוגיא זו מעלה שתי אפשרויות בנוגע לגירסת המשנה. לפי הגירסא המקובלת ר' יהודה מקל, שהרי תנא קמא סובר שאסור לסוך ולנקב פירות שביעית בין אם מדובר בפירות ערב שביעית שנכנסו לשביעית בין אם מדובר בפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית. ר' יהודה סובר שבשני המקרים ההיתר תלוי במנהג המקום: אם נוהגים שם באופן קבוע לסוך ולנקב, אסור, אבל אם לא נוהגים לעשות מלאכות אלו – מותר. אולם לפי גירסת המשנה של בי רבי יש להבין שר' יהודה בא להחמיר. כך משחזרים רוב המפרשים את גירסת המשנה לפי בי רבי:

סכים את הפגים ומנקבין אותן. ואלו הן: פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית.
ושלשביעית שיצאו למוצאי שביעית – לא סכים ולא מנקבין אותן.
ר' יהודה או': מקום שנהגו לסוך אינן סכים מפני שהיא עבודה.
מקום שנהגו שלא לסוך – סכים.

לפי גירסא זו ר' יהודה מחמיר, שהרי דבריו מוסבים על היתרו של תנא קמא: "ואלו הן פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית". לדעת ר' יהודה דבר זה נכון רק במקום שבו לא נהגו לסוך ולנקב, אבל במקום שבו נהגו לסוך ולנקב – אסור. גירסא זו של המשנה מתאימה לנוסח ההלכה בתוספתא (שביעית א ז, מהד' ליברמן עמ' 167), שם שנו:

פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית, ר' יהודה או': מקום שנהגו לסוך אין סכין מפני שהיא עבודה. מקום שלא נהגו לסוך – סכין.
ושל שביעית שיצאו למוצאי שביעית, הכל שוין שאין סכין אותן ואין מנקבין אותן.

בתוספתא מובא שהמחלוקת היא בתאני ערב שביעית שנכנסו לשביעית, שכן קיימת תמימות דעים שאסור לסוך ולנקב תאני שביעית שיצאו למוצאי שביעית.³² הסוגיא בירושלמי קובעת שר' אלעזר גרס במשנה כגירסתנו ור' יוחנן גרס כמשנת התנאים של בי רבי. מיד קובע הירושלמי: "על דעתיה דר' לעזר לא בא ר' יהודה אלא להקל; על דעתיה דר' יוחנן לא בא ר' יודה אלא להחמיר". במחלוקת זו מופיעות כמעט אותן מילים המופיעות בסוגייתנו: "למימרא דר' יהודה לקולא? והאמ' ר' אלעזר: לחומרא אמרה ר' יהודה!". זאת ועוד: מדובר באותו ר' אלעזר המוזכר בסוגייתנו. ברור שאין להקפיד על כך שר' אלעזר הוא הקובע ש"לא בא ר' יהודה אלא להקל",

30 על פי כ"י קויפמן.

31 ראו הגר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ב, עמ' 490 והערה 50 שם. וראו פליקס, שביעית, כרך א, עמ' 113-114.

32 ראו הגר"ש ליברמן, עמ' 490.

שכן אין ספק בכך שהמקרה שלנו דומה למקרים רבים אחרים אשר בהם "מוחלפת השיטה" בין הבבלי והירושלמי. בירושלמי נושא הדיון הוא שיטתו של ר' יהודה במשנה. אם מוסבים דברי ר' יהודה על איסורו של תנא קמא אזי ר' יהודה מקל, אבל אם הם מוסבים על היתרו של תנא קמא, אין הוא בא אלא להחמיר. זהו בדיוק המצב בסוגייתנו – אם אנו גורסים בדברי תנא קמא: "חייב לבער", ברור שר' יהודה בא להקל, אבל אם נגרוס: "אינו חייב לבער", ר' יהודה בא להחמיר.

לדעתי, מסורת זו של ר' אלעזר ור' יוחנן בירושלמי שביעית היא היא המסורת המובאת בסוגייתנו. יש למסורת זו בירושלמי שביעית מספר מרכיבים משותפים עם סוגייתנו:

(א) היא עוסקת בדעה של ר' יהודה במשנה בענייני שביעית המתקשרת ל"מקום שנהגו";

(ב) דברי ר' יהודה בשתי המשניות ניתנים לפרשנות של קולא וחומרא על פי שינוי דברי תנא קמא;

(ג) בשתי הסוגיות יש לנו מסורות של ר' אלעזר הדומות מאוד זו לזו. בירושלמי שביעית: "לא בא ר' יודה אלא להחמיר"³³, ובסוגייתנו: "לחומרא אמרה ר' יהודה".

נראה שעורך הבבלי קיבל סוגיא קצרה זו וייחסה למשנתנו. הוא החליט להכניסה באמצע הסוגיא הבבליית הקיימת על משנתנו. היה ברור לו שאת שיטת ר' אלעזר אפשר לקבל רק אם משנים את דברי תנא קמא: "אינו חייב לבער". סוגיא קצרה זו הכניס העורך לתוך סוגיא קיימת, ועלינו לברר מה היתה צורתה של הסוגיא באותו שלב.

מחלוקת רב שישא בריה דרב אידי ואביי

הגרעין הקדום ביותר של סוגייתנו הוא המחלוקת בין רב שישא בריה דרב אידי לבין אביי. כאמור לפנינו בבבלי בצורת הסוגיא הנוכחית, מחלוקת זו מתייחסת לשאלת התלמוד: "ולית ליה לר' יהודה הא דתנן: נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם?". אולם שאלה זו אינה במקומה. כבר העירו הראשונים: "דלא שייך מחלוקת אלא בדבר שתלוי בגוף האדם, אבל בפירות לא שייך מחלוקת, דאמרינן: ממקום שכלו, באו"³⁴. לדעת ר' יהודה, המחלוקת אינה קיימת אלא בדבר התלוי בגוף האדם ולא בדבר התלוי בחפץ כגון פירות, ולכן קושיא זו אינה שייכת בדיוננו, המתמקד בפירות.

ד' הלבני מקשה על מבנה הסוגיא בצורתה הנוכחית ושואל כיצד ניתן להסביר את סיבת ה'איפוך' בדברי האמוראים.³⁵ הלבני משיב שהגירסא במשנה היא הגורמת לכך:

נראה שגירסתם הכריחה אותם לשנות את הפשט. הפירוש הנ"ל³⁶ מתאים רק אם אינם גורסים במשנה בדברי ר' יהודה את שתי המלים "אומרים לו" לפני "צא והבא לך אף אתה". בלא שתי מלים אלה מקיל ר' יהודה, והמוליך הוא שאומר לאנשי המקום שרוצים לאסור את הפירות שבידו "צא והבא לך אף אתה". אבל אם גורסים אותן, והן נמצאות במשנה שבמשניות בדפוסים, בכת"י מינכן, בכת"י ישן על הקלף ועוד,³⁷ אז ר' יהודה מחמיר, ואנשי המקום האוסרים את הפירות שבידו הם שאומרים למוליך "צא והבא לך אף אתה".³⁸

לדעת הלבני, הגורם לעמדת האמוראים הוא הגירסא במשנה. לדעתו, לפני האמוראים היתה גירסא אחרת במשנה בדברי ר' יהודה: "ר' יהודה אומר, אומרים לו: צא והבא לך אף אתה". לפי גירסא זו, המשפט "צא והבא לך אף אתה" נאמר על ידי אנשי המקום אשר בו הוא נמצא. לכן לא

33 כאמור, בירושלמי מובאת מסורת זו בשם ר' יוחנן.

34 תוספות ד"ה ממקום, נב ע"א.

35 והוא כולל ברשימתו את כל האמוראים הנוכחים בסוגיא: "ר"א, אביי, רב שישא בריה דרב אידי, רב אשי ורבינא" וכו' (עמ' תכג).

36 דהיינו ר' יהודה לקולא.

37 אך כל הגירסאות האלו הן גירסאות מאוחרות המושפעות מפירוש רש"י בסוגיא בבבלי כפי שנוכח להלן. מצאנו הרבה נוסחאות מפותחות על הקלף. מדובר בכ"י בית המדרש לרבנים 934 שנכתב כפי הנראה באיטליה. בקולופון מוסר הסופר שהוא הושלם בשנת קכ"א (= 1361).

38 מקורות ומסורות, עמ' תכג-תכד.

ניתן לפרש שר' יהודה בא להקל אלא להחמיר, שכן הם מעירים לו: "אל תאכל, שכן ממקומך אין אתה יכול להביא". אולם שיטה זו בעייתית הן במישור הטקסטואלי הן במישור הפרשני. בכתבי יד של המשנה מטיפוס ארץ ישראל לא מצאנו גירסא זו, לא בכ"י קויפמן, פרמה או קיימברידג'.³⁹ בד בבד, בתלמוד הירושלמי ברור שהאמוראים לא גרסו את המילים 'אומרים לו', שהרי שם הבינו שר' יהודה לקולא.⁴⁰ גם במשניות שבבבלי, ברוב רובם של כתבי היד אין המילים 'אומרים לו' מופיעות חוץ מאשר בכ"י מינכן. בכ"י ששון ובקטע הגניזה [קיימברידג'] [TS-F1(1)/103] מסומנות מילים אלו למחיקה. זאת ועוד, בסוגיית הבבלי אשר בה מצוטטת המשנה שלוש פעמים אין גירסא זו מופיעה אף לא באחד מעדי הנוסח.⁴¹ אולם אפילו אם נקבע כנגד כל עדי הנוסח שמילים אלו היו במשנה שעמדה לפני האמוראים אין בזה כדי להסביר את עמדתו של רב שישא בריה דרב אידי. הוא הרי מבין קודם ה'איפור' שיש לפרש את ר' יהודה לקולא. לכן ברור שאין אפשרות לפרש שהוא גרס 'אומרים לו' במשנתו.⁴² קשה להבין מדוע משנה שעמדה לפני רב שישא בריה דרב אידי בגירסא הגיונית משתנה בן רגע לגירסא משובשת, שהרי הלבני אינו מודה בכך שהגירסא "אומרים לו" היא ביסודה גירסא משובשת.

מקור גירסת "אומרים לו"

אם הגירסא "אומרים לו" היא אכן גירסא משובשת, נותר לברר מניין היא צמחה במשנה וכיצד השתקעה בדפוסים. נראה שהגדה זו מקורה בפירוש רש"י. רש"י מפרש את ה'איפור' של רב שישא בריה דרב אידי כך:

אלא איפור – תוספת זו שהוספנו על המשנה: ואימא או ממקום שלא כלו למקום שלא כלו ושמע שכלו במקומן אינו חייב לבער, דאין כאן משום חומרי מקום שיצא משם, שכשהוציאם עדיין לא נאסרו. ר' יהודה אומר: יש כאן זילזול מקומו, דאמרי ליה בני מקומו⁴³ הראשון: צא והבא לך מהיכא דאיתינהו, ממקום שהבאתם, ותמצא שכבר כלו.

כדי להסביר את תמיהת אנשי מקומו המקשים עליו נזקק רש"י למילים 'דאמרי ליה'. ברור שזהו המפתח לפירושו, שהרי המדברים הם הרבים ולא היחיד, כפי שניתן היה לשער קודם ה'איפור'. נראה לי שדברי רש"י, כמו במקרים רבים אחרים, השפיעו על לומדי המשנה והתלמוד ובסופו של דבר נכנסו מילים אלו לתוך המשנה עצמה. מילים אלו משקפות את האוקימתא במשנה שלפיה ר' יהודה לחומרא. אלא שאין זו גירסא אמיתית, וברור שהיא לא עמדה לפני האמוראים.

פירוש אפשטיין לסוגייתנו

גם י"נ אפשטיין התייחס לחלק זה של סוגייתנו בספרו מבוא לנוסח המשנה.⁴⁴ לדעת אפשטיין, רב שישא בריה דרב אידי ניסה תחילה להסביר את הקושי "ולית ליה" וכו' באמצעות הוספה למשנה, אבל לאחר האוקימתא של ר' אלעזר הוא הפך והגיה את המשנה בלי להוסיף. אפשטיין מתאר את הדברים בקצרה כך:

מתחילה הגיה והוסיף רב שישא: או ממקום שלא כלו למקום שלא כלו חייב וכו'. ב"איפור" קשה לומר שסמך על "ה"ק" שלפניו וגם החסיר,⁴⁵ והרי אביי שחולק אומר "לעולם כדקתני",

39 מדה' לו, עמ' 45^b.

40 כפי שהלכנו עצמו מעיד בד"ה כך כנראה הבין גם הירושלמי. ראו גם אלבק בפירושו למשניות, על אתר.

41 ראו מהדורה, עמ' 178, 179, 181. וראו בכתבי היד התימניים, אשר בהם מצוטטת שורה זו עור פעמיים, בעמ' 184 ובעמ' 186-187, גם במקרים אלו, ללא המילים 'אומרים לו'.

42 עקב כך מודה הלבני שרב שישא בריה דרב אידי 'הרי לא גרס במשנה את המלים 'אומרים לו', ולפיו ר' יהודה הוא המקיל" וכו'. וקשה לומר שנחלקו האמוראים בגירסת המשנה מבלי לציין זאת.

43 רש"י משתמש במונח 'בני מקומו' כדי להדגיש כפי הנראה שמדובר באנשים הנמצאים במקום שאליו הלך, שהם במקורם מעירו. עמ' 590-591.

44 כלומר קשה להניח שרב שישא בריה דרב אידי סמך על ההוספה שלו מקודם, שהרי הוא לא אומר לנו שהוא עושה כך, ובנוסף, הוא אינו מצטט את התוספת כפי שמבקש רש"י לשחזרה: "או ממקום שלא כלו למקום שלא כלו ושמע שכלו במקומן אינו חייב לבער".

כלומר בלא הגהת הוספה "שלא כלו למקום שלא כלו", שא"א לומר "כדקתני" על התוספת. אלא נראה שב"איפור" מחקו "או" של משנתנו, וב"ממקום שלא כלו" וכו' מתחיל איפוא ענין אחר, והגיהו: למקום שלא כלו אינו חייב, ואביי מוחק "או" ומגיה "אינו חייב".⁴⁶

לדעת אפשטיין אין זה סביר להניח שרב שישא בריה דרב אידי הפך את התוספת, שהרי אם כן, היה עליו לצטט מחדש את כל התוספת. בנוסף, העובדה שאביי משתמש בביטוי 'לעולם כדקתני' מעידה על כך שהוא מתייחס למשנה עצמה ולא לתוספת. לדעת אפשטיין, במקום התוספת הגיה רב שישא בריה דרב אידי את המשנה כך:

... נותנין עליו חומרי מקום ... ואל ישנה אדם מפני המחלוקת.

כיוצא בו המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו.

ממקום שלא כלו למקום שלא כלו⁴⁷ אינו חייב לבער.

ר' יהודה אומ': צא והבא לך אף אתה.

כך מעמיד רב שישא בריה דרב אידי את ר' יהודה לחומרא ובד בבד אין תנא קמא חולק על הכלל 'נותנין עליו' וכו', שכן האדם הולך ממקום שלא כלו למקום שלא כלו ואין כאן חומרי מקום. אביי לא קיבל הגהה זו והדגיש: "לעולם כדקתני". לדעתו, זוהי גירסת המשנה:

כיוצא בו המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו.

ממקום שלא כלו למקום שכלו – אינו חייב לבער.

ר' יהודה אומ': צא והבא לך אף אתה.

לפי אפשטיין, אביי מחק את ה"או" של הסיפא ושינה ל"אינו חייב", כאשר כוונתו לפרש שהאדם יצא ממקום שלא כלו, הלך למקום שכלו וחזר למקום שלא כלו. החלק הראשון של מסעו מכונה "מוליך פירות ממקום שלא כלו למקום שכלו", ואלמלא חזרתו היינו משייכים מקרה זה לכלל 'חומרי המקום', אולם במקרה דידן הוא חזר למקום שבו הפירות עדיין לא כלו. לפי זה, המילים 'לעולם כדקתני' אינן מוסבות על תוספת אלא על דברי המשנה עצמה.

פתרון זה של אפשטיין אינו מתקבל על הדעת. הצעתו לחלק את המשנה לשני חלקים נפרדים יוצרת משנה קטועה ובלתי מובנת. מדוע רק המוליך פירות שביעית "ממקום שכלו למקום שלא כלו" הוא "כיוצא בו" ודומה למשנה הקודמת ובכיוון ההפוך לא? הרי ללא הקבלה בין שני הכיוונים אין במשנה מקום למונח 'כיוצא בו'. זאת ועוד, אין שום הוכחה לכך שאביי ביקש למחוק את המילה 'או' ממשנתנו. אדרבה, נראה שאם יש הוכחה לכך הרי שהיא בכיוון ההפוך, שכן כמעט כל כתבי היד גורסים 'או' במימרא שלו.⁴⁸ דברי רב שישא בריה דרב אידי⁴⁹ ואביי בצורתם הנוכחית מותירים את הרושם הברור שכוונתם להוסיף למשנה.⁵⁰

במה עסקה מחלוקתם המקורית של רב שישא בריה דרב אידי ואביי?

כפי שהראינו לעיל, דברי ר' אלעזר: "לחומרא אמרה ר' יהודה", נאמרו במקורם בהקשר אחר ונכנסו לסוגייתנו בשלב מאוחר יחסית. ברור שאין סיבה סבירה להעמדת האמוראים את דברי ר' יהודה לחומרא. אולם מאידך, אם הם לא העמידו אותו לחומרא יש להסביר במה הם חלקו קודם העברת דברי ר' אלעזר לסוגייתנו. הראשונים התקשו לקבל את העובדה שהקושי האמתי

46 מבוא לנוסח המשנה, עמ' 591.

47 ברור שאפשטיין סובר כך, שהרי הוא כותב: "אלא נראה שב'איפור' מחקו 'או' של משנתנו, וב'ממקום שלא כלו' וכו' מתחיל איפוא ענין אחר, והגיהו: [כלומר רב שישא בריה דרב אידי] למקום שלא כלו אינו חייב". והדגש כאן הוא על כך שמדובר בהגהה ולא בהוספה למשנה.

48 ראו מהדורה, עמ' 180. רק כ"י וטיקן 109 ואוקספורד אינם גורסים "או". כ"י מינכן 6 גורס: "אם".

49 ואם ניחס לו את ה'איפור' אין זה רחוק לומר שכוונתו לתקן את התוספת שהוסיף קודם, ולא כדברי אפשטיין: "קשה לומר שסמך על ה'ק' וגם החסיר". אין זה קשה כלל.

50 כך מבינים רש"י ורבינו חננאל.

בסוגייתנו הוא "ולית ליה לר' יהודה" וכו', שהרי לקושיא זו יש תירוץ פשוט: מחלוקת שייכת במנהגים ולא במציאות טבעית הנוגעת לפירות. נראה שבעל הגמרא הקשה כך על פי קושיא דומה בסוגיא ג לעיל: "ולית ליה לרבה בר בר חנה נותנין עליו" וכו'. תופעה רווחת היא שהעורך משתמש במונחים ובמוטיבים המופיעים בקרבת מקום.

אם הקושי בסוגיא, שאליו מתייחסים רב שישא בריה דרב אידי ואביי, אינו "ולית ליה לרבי יהודה" וכו', מהו הקושי? מתברר שיש קושי בולט לעין במשנה שאינו זוכה להתייחסות מצד המפרשים, והוא: כיצד אפשר להעביר פירות שביעית ממקום שכלו? אם כן, אסור להעבירם למקום אחר וחל עליהם דין ביעור.⁵¹ נראה ששאלה זו היא שעמדה לפני רב שישא בריה דרב אידי ואביי בסוגיא זו. וכך ניתן לשחזר את הדיון המקורי:

אמ' רב שישא בריה דרב אידי: ממקום שלא כלו למקום שלא כלו ושמע שכלו במקומן.

אביי אמ': ממקום שלא כלו למקום שכלו והחזירן למקומן ועדין לא כלו.

במקור הדברים לא התייחסו רב שישא בריה דרב אידי ואביי כלל למחלוקת תנא קמא ור' יהודה אלא לרישא של המשנה: "המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו". בבא זו קשה. המוליך פירות שביעית ממקום שלא כלו למקום שכלו, לא ידוע לו שפירות אלו אסורים במקום שאליו הוא הולך, ולכן מובן כיצד הדבר התרחש. אבל במקרה שבו הולך את הפירות ממקום שבו הם כלו למקום שבו לא כלו, כיצד לוקחם המוליך ממקומו אם הם כבר כלו, הרי חל עליהם דין ביעור! בעקבות קושיא זו פירש רב שישא בריה דרב אידי שמדובר במקרה שבו האדם הוציא את הפירות קודם לכליה ו"שמע שכלו" לאחר שהגיע למקום השני. לדעת רב שישא בריה דרב אידי המשנה מנסחת מקרה זה בקיצור במילים "ממקום שכלו למקום שלא כלו". אביי מציע פתרון אחר, שהרי לפי רב שישא בריה דרב אידי אין כאן באמת "מוליך ממקום שכלו למקום שלא כלו", שכן בשעת ההעברה הפירות היו מותרים (לא כלו) בשני המקומות. אביי מעדיף אפוא להעמיד את המשנה במקרה של הלך ושוב כאשר המוליך באמת מוליך ממקום שכלו למקום שלא כלו ובד בבד אין פירות אלו חייבים בביעור שכן הם שייכים ביסודם למקום שבו הם עדיין לא כלו. הן רב שישא בריה דרב אידי הן אביי לא התכוונו להוסיף בבא על המשנה אלא להסביר את הקושי שברישא שלה: כיצד יכול אדם להוליך פירות ממקום שכלו למקום שלא כלו.

במרצת הזמן ראו בדברי רב שישא בריה דרב אידי ואביי הוספה למשנה ולא אוקימתא, ולכן הוסיפו לציטוט את סוף המשנה: "חייב לבער. ר' יהודה או': צא והבא לך אף אתה". עקב תוספת זו הבינו עורכים שרב שישא בריה דרב אידי ואביי מתמקדים במחלוקת תנא קמא ורבי יהודה ולא ברישא של המשנה. אם הקושי הוא בעניין ר' יהודה, זאת אומרת שהבעיה היא גישתו המקלה שלפיה המוליך פירות שביעית ממקום שלא כלו למקום שכלו אינו חייב לבער. לכן הבינו עורכים אלו שהקושיא מתמקדת בכלל במשנה הקודמת: "נותנין עליו חומרי מקום" וכו'. לאחר הוספת הקושיא "ולית ליה לר' יהודה" וכו' על פי אותו דגם מסוגיא ג,⁵² 'מנהג', נ ע"ב-נא ע"ב, הבינו שרב שישא בריה דרב אידי ואביי מוסיפים למשנה, ולכן יש כתבי יד הגורסים: "או ממקום שלא כלו"⁵³ וכו' כאילו מדובר בתוספת למשנה. נראה ששינויים אלו התרחשו עוד קודם הוספת דברי ר' אלעזר שגרמו לאיפוך בסוגייתנו. נראה שהסוגיא שקודם תוספת ה'איפוך' היתה כדלהלן:

ולית ליה לר' יהודה הא דתנן נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם?!

אמר רב שישא בריה דרב אידי, מילתא אחריתי קאמ': ממקום שלא כלו למקום שלא כלו ושמע שכלו במקומן — חייב לבער. ר' יהודה או': צא והבא לך אף אתה.

אביי אמר: לעולם כדקתני, והכי קאמ': או ממקום שלא כלו למקום שכלו והחזירן למקומן ועדין לא כלו — חייב לבער. ר' יהודה או': צא והבא לך אף אתה.

51 ישנה מחלוקת ראשונים במהותו של ביעור זה. ראו סיכומו של פליקס, כרך ב, עמ' 235-236.

52 ראו שם, לג(2).

53 ראו מהדורה, עמ' 177, וכן בדברי אביי בעמ' 180.

לפי זה, העורך הבין שרש שישא בריה דרב אידי ואביי מעמידים את ר' יהודה לקולא אבל בדרך שאינה מתנגדת לכלל 'נותנין עליו'. העורך שם בפי אביי את המונח 'לעולם כדקתני' כדי להבהיר מדוע אביי מציע פתרון חלופי. נראה שדברי רש"י מסבירים היטב את כוונתו של העורך בדברי אביי: "דלא איירי מתניתין במביא ממקומו למקום השוה לו אלא למקום שאין שוה לו".⁵⁴ כלומר אין צורך לומר שאביי אינו מוסיף למשנה אלא הוא מוסיף 'על דרך הפשט'.

נראה שסוגיא הדומה לזו היא שעמדה לפני העורך שהוסיף את דברי ר' אלעזר לסוגייתנו. הוא בחר להכניס את דברי ר' אלעזר בין דברי רב שישא בריה דרב אידי לדברי אביי כדי להציע 'איפוך' ביניהם. בנוסף, נראה שהוא ידע היטב שרב אשי ורבינא דנים בעניין אחר ואינם מתמקדים בדברי ר' יהודה. ב'איפוך' כוונת העורך היתה להפוך גם את דברי רב שישא בריה דרב אידי וגם את דברי אביי, אבל כלפי הראשון הוא הסתפק בשינוי מילה אחת בלבד: "אלא איפוך: אינו חייב לבער", כאשר כוונתו היתה להציע: "אלא אמ' רב שישא בריה דרב אידי: או ממקום שלא כלו למקום שלא כלו ושמע שכלו במקומן – אינו חייב לבער. ר' יהודה או: צא והבא לך אף אתה".⁵⁵ גם לדברי אביי הוא הוסיף את המילה 'אינו' כדי להתאימם ל'איפוך'.

חלק [ב]: רב אשי ורבינא

תמוה שמפרשי הסוגיא לא עמדו על כך שרב אשי ורבינא אינם מדברים על תוספת למשנה אלא מצביעים על מקור תנאי אחר הדומה לה. זהו פירוש המונח 'בפלוגתא דהני תנאי' – המחלוקת האמורה היא מקבילה של מחלוקת אחרת במקור הבא.⁵⁶ רש"י רואה בדבריהם המשך ישיר לחלקה הראשון של הסוגיא, דהיינו ניסיון להוסיף למשנה: "והכי מישתמעא למילתיה: ממקום שלא כלו למקום שכלו – כולן חייב לבער; אבל כלו מקצתן – אוכל אף ממין הכלה כר' יהושע" וכו'. משמע שרש"י מבין שבמקום התוספת של אביי מבקש רב אשי להוסיף קטע אחר: "אבל כלו מקצתן – אינו חייב לבער. ר' יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה". וכן בדברי רבינא מפרש רש"י: "ומתניתין הכי קאמר תנא קמא: כלה לגמרי, אף מבין השיצין – חייב לבער; אבל כלו מן הכיפין ועדיין יש בשיצין – אינו חייב לבער. רבי יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה ממקום הראוי ליטלן ולא תמצא, ולחומרא אמר רבי יהודה". ברור שרש"י מפרש כך, במיוחד עקב התקפת רב אשי על אביי: "מתקיף לה רב אשי: לר' יהודה גבא דחמרא קלטינהו!". אולם נראה שאין אלו דברי רב אשי עצמו אלא דברי העורך, ומטרתם לקשר בין שני חלקי הסוגיא.

רב אשי ורבינא התכוונו להצביע על מקור תנאי אשר בו מחלוקת המקבילה למחלוקת שבמשנתנו. נראה שאף הם הבינו את המשנה כפשוטה: רבי יהודה לקולא. לכן מצביע רב אשי על משנה שביעית ט ה:

הכובש שלושה כבשים בחבית אחת – ר' אליעז' או: אוכלים על הראשון.

ר' יהושע אומ': אף על האחרון.

ר' גמליא' או': כל שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן החבית, והלכה כדבריו.⁵⁷

רב אשי התכוון להצביע על ההקבלה בין דעת ר' יהושע במשנה ההיא לדעת ר' יהודה במשנתנו. ר' יהושע מקל וקובע שחבית אשר בה שלושה מיני ירקות שונים, ניתן להמשיך לאכול את כל

54 וזה מסביר את קושיית אפשטיין שהדגיש שאביי אינו מוסיף למשנה שכן הוא משתמש בביטוי 'לעולם כדקתני'. לפי רש"י כוונת אביי לומר: אי אפשר להתרחק כל כך מפשט המשנה ולהעמיד את ר' יהודה בהולך ממקום שלא כלו למקום שלא כלו אלא חייב להיות שהוא הולך בין מקומות הנוהגים באופנים שונים בהתאם למציאות הפירות במקום. ולא כדברי אפשטיין המובאים לעיל.

56 מונח זה מופיע בתלמוד הנדפס כשלושים פעמים. ראוי לציין שכמעט בכל המקרים הוא מוצע על ידי עורך הסוגיא. רק בסוגייתנו, בכתובות כו ע"ב (רב אשי), בקידושין יב ע"א (אביי) ובנדה כא ע"א (רב נחמן בר יצחק) הוא מוצע על ידי אמוראים.

57 על פי כ"י קויפמן. ועל המילים 'הלכה כדבריו' ראו י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 687, 951.

מיני הירקות המצויים בה על סמך המין הכלה אחרון מן השדה.⁵⁸ הירושלמי מפרש את הסיבה לדין זה בעובדה שטעמו של הירק המאחר לכלות מן השדה מטביע את חותמו במינים שכלו כבר ומעביר את ההיתר אף אליהם: "מה טע' דר' יהושע? האחרון נותן טעם בראשון".⁵⁹ דעה זו מקבילה לזו המובאת בשם ר' יהודה במשנתנו, אשר לפיה מותר לאכול פירות שכלו באזור מסוים על סמך קיום פירות אלו באזור אחר. ר' יהושע, כמו ר' יהודה, יכול לומר: "צא והבא לך אף אתה מהמין המותר והרי אפשר למצוא עדיין".

רבינא מציע מקור אחר להקבלה. אין הכרח לומר שהוא חולק על רב אשי אלא נראה שהוא מצא מקור נוסף.⁶⁰ מקורו הוא בתוספתא שביעית (ז טז, מהד' ליברמן עמ' 198):

אוכלין בתמרים עד שיכלה אחרון שבצוער.

רבן שמעון בן גמליאל או': אוכלין על מה שבכיפין ואין אוכלין על מה שבשיצין.

כאן עלינו לשאול אם יש בכלל מחלוקת במקור זה, שהרי אפשר לפרש שרבן שמעון בן גמליאל מרחיב ומפרש את דעת תנא קמא.⁶¹ מכל מקום, נראה שרבינא פירש שיש לפנינו מחלוקת. תנא קמא סובר כמו ר' יהודה לקולא, שכל זמן שהתמרים נמצאים בעיר צוער מותר לאכול תמרים בכל מקום,⁶² ועל זה נאמר: "צא והבא לך אף אתה". רבן שמעון בן גמליאל מחמיר כתנא קמא⁶³ וקובע שאי אפשר לתת היתר גורף שכזה. לדעתו, ההיתר תלוי במיקום התמרים שנשרו מן העץ. אם התמרים נמצאים בהישג יד, דהיינו בין הלולבים שמסביב לעץ, מותר לאכול על סמך אותם תמרים. אולם אם הם נמצאים רק בין הקוצים שבבסיס הדקל, אין זה בהישג יד ואי אפשר לאכול על סמך תמרים אלו.⁶⁴ דעת רבן שמעון בן גמליאל מקבילה לדעת תנא קמא במשנתנו: "ממקום שלא כלו למקום שכלו — חייב לבער". אף שהפירות קיימים במקום מסוים אין זה אומר שאפשר לסמוך עליהם. אדרבה, אין הם בהישג יד בעבור האדם הנידון כאן ולכן עליו לבער.

סימוכין לפירושנו את דברי רב אשי ורבינא ניתן למצוא בירושלמי פסחים על אתר. גרסינן שם (ד ב, ל ע"ד):

ר' חנניה ור' פינחס, ר' יודה ור' יוסה, שניהן אמרו דבר אחד, דתנינן תמן: אוכלין על המובקר ואין אוכלין על השמור.

ר' יוסי או': אף על השמור. אמ' לון: מן השמור הבאתים, ואם אין את מאמיני, הרי שדה פל' משומרת לפניך; צא והבא לך אף אתה.⁶⁵

58 זה לפי הפירוש הרווח ולא לפי פירושו של רבינו נסים גאון המובא בתוספות (ד"ה הכובש). לסיכום של מחלוקת זו ראו פליקס, עמ' 260. ראוי לציין שהגירסא בספרא מראה בבירור כפירוש הפשוט. הנה היא: "מן השדה תאכל את תבואתה — כל זמן שאתה אוכל מן השדה אתה אוכל מתוך הבית; כלה מן השדה — כלה מן הבית. מיכן אמרו: הכובש שלשה כבשים בחבית אחד — רבי אליעזר אומר: כיון שכלה מין אחד מן השדה יבער כל החבית. ר' יהושע אומר: אוכל והולך עד שיכלה האחרון שבה. רבן גמליאל אומר: מין שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן החבית, והלכה כדבריו" (ספרא בהר ב ד-ה, מהד' וייס, קז ע"א). המונח 'מיכן אמרו' משמש בספרא בדרך כלל כהקדמה לציטוט מן המשנה או מן התוספתא (ראו מה שכתב על כך ע"צ מלמד בספרו, היחס שבין מדרשי הלכה למשנה ולתוספתא, עמ' 10 והערה 10 שם). במקרה זה הציטוט בספרא קרוב מאוד למשנתנו אבל גירסת המשנה בספרא אינה משתמעת לשני פנים. לדעת ר' אליעזר על האדם לבער את כל החבית ברגע שכלה המין הראשון מן השדה ואילו לפי ר' יהושע אפשר לאכול את כל תכולתה עד שיכלה המין אחרון. מלמד קובע שמדובר בשני קובצי משנה: "נלע"ד שתנא דת"כ השתמש כאן בשני קבצי משניות: רישא (מחלוקת ר"א ור"י) — מקובץ משנה אחר, ומן "רג"א" - ממשנתנו עם 'הלכה כדבריו', שהיא הוספה מאוחרת" (שם, עמ' 14). קיימת אפשרות נוספת, והיא, שבעל תורת כהנים מצטט מבריייתא קדומה (מעין תוספתא עתיקתא), ועורך המשנה הוא שקיצר.

59 ירושלמי שביעית ט ה, לט ע"א, מהד' פליקס, עמ' 262.

60 רק בכתבי היד התימניים מופיעה התקפה של רבינא על רב אשי: "רבינא אמר: בהא הא איפליגו בה במתניתין חדא זימנא, אלא בפלוגתא דהני תנאי" וכו'. ראו מה שכתבתי על גירסא זו במאמרי: "מקומם של כתבי היד התימניים במסורת הנוסח של בבלי פסחים", Hebrew Union College Annual, 73 (2002), עמ' כו-כו.

61 נראה שכך הבין רבינו חננאל, שהרי הוא מסכם את כל הברייתא ואומר: "ת"ק הי הני ור' יהודה אומר" וכו', ור' יהודה מוסיף על מקור זה. פירוש זה תמוה משום שרבינא משתמש במונח 'בפלוגתא דהני תנאי'.

62 ראו פירושו של פליקס: "מועד ביעורם של התמרים באיזור זה [צוער] אינו מותנה בזמן הבשלתם כי אם במועד שהם כלים מן האילן, ובמקומות אלה, שאקלימם יבש ומשקעיהם מועטים, עשויים התמרים להישאר על העץ אף בחורף מבלי להתקלקל." (ירושלמי שביעית, כרך ב, עמ' 253).

63 רש"י פירש שרבן שמעון בן גמליאל מחמיר כר' יהודה.

64 ראו ליברמן בפירושו הקצר, תוספתא שביעית, עמ' 198, שורה 50, ובתוספתא כפשוטה, חלק ב, עמ' 579.

65 על פי כ"י ליידין.

בסוגיית הירושלמי מצביעים האמוראים על מקור הדומה למשנתנו, שמופיעה בו מחלוקת מקבילה. תנא קמא סובר שאין לאכול פירות שביעית אלא על סמך הפירות הנמצאים במקומות הפתוחים לכולם.⁶⁶ ר' יוסי חולק וקובע שמותר לאכול גם על סמך פירות שנשמרו בחצרות. מודגש בירושלמי שדברי ר' יוסי מקבילים לדברי ר' יהודה במשנתנו: "צא והבא לך אף אתה [מן השמורה]". נראה שהאמוראים בירושלמי והאמוראים הבבלים כיוונו לדבר אחד: "בפלוגתא דהני תנאי". לצורך ההשוואה הגיעו האמוראים לאותו פרק של משנה ולפרק המקביל בתוספתא. האמוראים הארץ ישראלים (כולם בני הדור הרביעי) ציטטו את משנה שביעית ט ד, רב אשי ציטט את המשנה שאחריה (ט ה) ורבינא ציטט מן החומר המקביל בתוספתא (ז טו-טז).⁶⁷

סיכום

דברי ר' יהודה במשנה: "צא והבא לך אף אתה", תלושים מהקשר המקורי. אין הם מתיישבים במשנה כפי שהיא לפנינו, שהרי לא מוזכר מי אומר דברים אלו ולמי. על פי העיון בירושלמי פסחים על אתר (ד ב, ל ע"ד) ניתן לשחזר את הקשר המקורי של דברי ר' יהודה כך: "המוליך פירות שביעית ממקום שלא כלו למקום שכלו – חייב לבער. ר' יהודה אומר: אינו חייב לבער. כלו בטיבריה ולא כלו מציפורין, אמ' לו: מציפורין הבאתים. אם אין את מאמינני, צא והבא לך אף אתה". עורך המשנה לא הכניס את כל המקרה למשנתנו אלא קיצר והסתפק באמירתו התמציתית של ר' יהודה: "צא והבא לך אף אתה" ללא המסגרת הכוללת. קיצור זה הביא לקושי בהבנת המשנה ולאפשרות להעמיד את דברי ר' יהודה בצורות שונות, כולל לחומרא לפי ר' אלעזר. אולם כיצד ניתן להעמיד את דברי ר' יהודה לחומרא אם החכמים קובעים: "חייב לבער"?

נראה שהשיטה הקיימת לפנינו בבבלי: "והאמ' ר' אלעזר: לחומרא אמרה ר' יהודה", מקורה בירושלמי שביעית ב ה, לג ע"ד, שם מופיעה משנה הדומה לזו שלנו אשר בה ישנה מחלוקת בין תנא קמא לר' יהודה בעניין פגי תאנים של ערב שביעית ושל שביעית. דברי ר' יהודה מוסבים על דברי תנא קמא, והוא קובע: "מקום שנהגו לסוך אינן סכים מפני שהיא עבודה, מקום שנהגו שלא לסוך – סכים". פרשנות דברי ר' יהודה שם, כמו במשנתנו, תלויה לגמרי בדעת תנא קמא. לפי גירסת משנה זו שבידנו תנא קמא אוסר לסוך ולנקב פגי שביעית באופן מוחלט, בין הן מערב שביעית בין משנת השמיטה. לכן ברור לפי גירסא זו שר' יהודה בא להקל. אולם לפי גירסא אחרת של המשנה (של בי רבי), דברי ר' יהודה מוסבים על היתרו של תנא קמא לסוך ולנקב פגי ערב שביעית שנכנסו לשביעית. לפי גירסא זו ר' יהודה מחמיר שכן הוא קובע שאין לתת היתר גורף אלא לדעתו הדבר תלוי במנהג המקום. האמוראים שמו לב לגירסאותיה השונות של המשנה, ובסוגיית הירושלמי מוסבר שר' לעזר גרס במשנתו כמו משנתנו ור' יוחנן גרס כמו זו של בי רבי. גרסינן שם: "ר' לעזר כמתניתן; ר' יוחנן כהדה דתניי דבית ר'. על דעתיה דר' לעזר לא בא ר' יהודה אלא להקל; על דעתיה דר' יוחנן לא בא ר' יהודה אלא להחמיר". מסורת זו של מחלוקת ר' אלעזר ור' יוחנן הוכנסה לסוגייתנו והיא היא המסורת העומדת בבסיס דעת רב שישא בריה דרב אידי: "למימרא דר' יהודה לקולא? והאמ' ר' אלעזר: לחומרא אמרה ר' יהודה! אלא איפוך" וכו'. כדי להתאים את המסורת מירושלמי שביעית לסוגייתנו היה העורך חייב להציע 'איפוך' בדברי תנא קמא, כמו בסוגיא שם.

העורך הכניס את מסורתם של ר' אלעזר ור' יוחנן לתוך סוגיא בבבלי קיימת. בסוגיא זו לא היתה שום הצעה לפרש את דברי ר' יהודה לחומרא. בפני אמוראי בבל עמדה בעיה שונה לחלוטין. רב שישא בריה דרב אידי ואביי חלקו בעניין הרישא של המשנה: כיצד ניתן להוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו? אם הפירות כלו, חל עליהם דין ביעור! לכן הסביר רב שישא

66 ראו פירוש הרמב"ם בהלכות שמיטה ז ד: "היו לו צמוקין של שביעית וכלו הענבים מן השדה, מן הגנות והפרדסים שהן הפקר, אע"פ שעדיין יש ענבים בגפנים שבתוך החצרות – אינו אוכל מן הצמוקין מפני ענבים אלו שבחצר, לפי שאינן מצויין לחיה".

67 ברור שהחומר שבפרק ז של התוספתא מקביל למשנה פרק ט. ראו שם, הלכה י, עמ' 196: "שלש ארצות לביעור" וכו' המקבילה למשנה ט ב.

בריה דרב אידי שאין מדובר באדם שהוציא פירות שכלו אלא שכשהוא יצא הפירות היו מותרים ורק לאחר מכן "שמע שכלו במקומן". אביי פירש שמדובר באדם שיצא ממקום אשר בו הפירות לא כלו, הלך למקום אשר בו הם כלו וחזר למקומו המקורי. על פי זה ניתן להבין כיצד עזב אותו אדם את המקום אשר בו הפירות כלו, שכן הוא לקח אותם ממקום אשר בו הם היו עדיין מותרים. כמו כן אין אביי זקוק לדוחק של רב שישא בריה דרב אידי בעניין 'שמיעה'. במרוצת הזמן ראו עורכי הבבלי במחלוקתם זו של רב שישא בריה דרב אידי ואביי התייחסות לר' יהודה והוסיפו את דבריו לדבריהם. כאשר מוקד הדיון הפך להיות דברי ר' יהודה, אפשר היה להוסיף את דברי ר' אלעזר לסוגיא וליצור 'איפור'.

רב אשי ורבינא מציעים כל אחד מהם מקור מקביל למשנתנו בלשון 'בפלוגתא דהני תנאי', דהיינו מחלוקתם של תנא קמא ור' יהודה במשנתנו דומה למחלוקת אחרת במשנה ובתוספתא שביעית. לדעת רב אשי ניתן למצוא הקבלה למחלוקתם במשנה שביעית ט ה, ואילו לדעת רבינא ניתן למצוא הקבלה זו בתוספתא שביעית ז טו. סימוכין לפירוש זה בדבריהם אנו מוצאים בירושלמי פסחים, שם מצביעים האמוראים גם הם על מקור מקביל למשנתנו (משנה שביעית ט ד).